

Dr. Öğr. Üyesi

Elçin NECİYEV

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5245-4368>Muş Alparslan Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
e.neciye@alparslan.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 12/09/2022 26/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1173970>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Screened turnitin

Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası Bağlamında Muş'un İşgali

The Occupation of Muş in the Context of Russia's Eastern Anatolia Policy

Öz

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında başlayan gerginlik çok uzun bir zamandan beri devam etmekteydi. Bu gerginliğin devam ettiği zamanlarda her iki devlet askeri ve politik olarak birbirlerine karşı çeşitli stratejiler de belirlemişlerdi. Stratejinin temelini karşı tarafı ekonomik, askeri ve stratejik bakımdan zayıflatmak oluşturmuştur. Nitekim XIX. Yüzyıla gelindiği zaman Rusya politik yönünü devreye sokmuş, Osmanlı Devleti içerisinde huzursuzluğa sebep olacak etnik yapıları harekete geçirmiş, bu şekilde Osmanlı Devleti'nin gücünü kırmak istemiştir. Devreye sokacakları politika ve savaş yolu ile elde edecekleri bölgeleri söz konusu etnik yapıları bazı imtiyazlar tanıyarak yanına çekmeye çalışmış, bu etnik yapıların isyanları ile Osmanlı'yı zayıflatma girişimlerine başlamıştır. Rusya, bu politikayı Doğu Anadolu bölgesinde uygulamış, politik olarak emeline ulaşmayı hedeflemiştir. Nitekim bu girişimler sonuç vermiş, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile yüzyıllardır Osmanlı tebaası içerisinde huzur içerisinde yaşayan Ermeniler, saf değiştirerek Rusya'nın tarafına geçmiş ve Osmanlı toprakları içerisinde Müslüman halka karşı katliamlar yapmaya başlamıştır. Bu katliamların en korkunçlarından biri ise Muş'ta yaşanmıştır. Savaş'ın başlaması ile beraber coğrafi yakınlığı da fırsat bilen Ruslar, buradaki Ermenileri Müslüman halka karşı kışkırtmış, katliam yapmaları için kullanmıştır. Rusya'nın desteğini yanına alan Ermeniler, milli hisleri uyandırmak ve Ermeni tebaasını Müslüman halkla karşı karşıya getirmek için dini okulları araçsallaştırmıştır. Böylece bu desteklerle güçlenen Ermeniler Muş ve çevresindeki yöre halkına uyguladığı baskının dozunu artırmış, katliamlar yoluyla Müslüman halkı bunaltmaya çalışmış ve katliamlar yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Muş, Ermeniler

ATIF: NECİYEV Elçin, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası Bağlamında Muş'un İşgali", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (935-949)

CITE: NECİYEV Elçin, "The Occupation of Muş in the Context of Russia's Eastern Anatolia Policy", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (935-949)

Abstract

The tension between Russia and the Ottoman State has been going on for a long time. At the time of this tension, both states had also set various strategies against each other, military and politically. The basis of the strategy was to weaken the other side economically, military and strategically. As a matter of fact, XIX. By the 20th century, Russia had engaged its political side, mobilized ethnic structures that would cause unrest within the Ottoman State, so it wanted to break the power of the Ottoman State. He tried to lure the political and war-path regions into the region where they would have acquired the ethnic structures by recognizing some concessions, and began attempts to weaken the Ottoman with the rioting of these ethnic structures. Russia has implemented this policy in the Eastern Anatolian region, and is politically motivated to achieve its precedent. As a matter of fact, these initiatives have come to an end, I. After the beginning of World War II, Armenians who have lived in peace with Ottoman subjects for centuries have moved to Russia's side, and have started to slaughter against the Muslim people in the Ottoman lands. One of the scariest of these massacres was in Mus. With the beginning of the war, the geographical proximity was also given by the Russians, who provoked the Armenians here against the Muslim people, and used them to commit a massacre. With Russia's support, Armenians have brokered religious schools to awaken national feelings and bring Armenian subjects to face Muslim people. So, the Armenians, who were strengthened by these support, increased the dosage of pressure on Mus and the surrounding locals, tried to overwhelm the Muslim people through the massacres and make massacres.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Bitlis, Mus, Armenians,

Giriş

XIX. asrın son çeyreğinde gerçekleşen coğrafi, stratejik ve siyasi pek çok alana tesir eden en büyük vakalardan olan “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”¹, Rumî takvime göre 1293 yılına tekabül ettiği için “93 Harbi” olarak da anılmaktadır.² Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı cephede meydana gelen savaş, yaklaşık 10 ay kadar devam etmiş ve nihayetinde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile son buldu.³

Rusya, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Panslavizm politikasını devam ettirmiş, bu politika neticesinde Balkan ulusları Osmanlı'ya karşı ayaklanmıştır. Rusya, bu ayaklanmalarda Osmanlı'ya karşı asilere destek sağlamıştır. Öte yandan Fransa'nın kendi iç meseleleri ile uğraşması, İngiltere'nin müttefik olmayışı, Rusya'ya daha serbest bir hareket alanı açmıştır. Nitekim Rusya, 31 Mart 1877 yılında imzalanan “Londra Protokolü'nü” ve “İstanbul Konferansı Kararlarını” kendi lehine çevirebilmiştir.⁴ Rusya, bu gibi sebeplerden dolayı 1877 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı

1 Falıır H. Armaoğlu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı “Panislanzrnin tahrikleri ile hareket eden ve Bismarck'ın-koyun hırsızları dediği Balkan Slavlarının Eseri” olarak nitelemektedir. Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. Siyasî Tarih Dersleri (1789-1919), Ankara 1961, s. 368.

2 Aydın, Mahir, Doksanüç Harbi, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.9. 1994, İstanbul, s. 498-499.

3 Özalper, Mehmet, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, Berikan Yayınları, 2021, Ankara, s. 24.

4 Tuna, Yunus, “Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi)”, Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, c.1, s. 1-10.

savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu mevcut durumları da göz önünde bulundurarak savaşa girmek istememiştir. II. Abdülhamit, ordunun eğitimsiz ve yetersiz olmasından ve diğer bazı önemli iç sebeplerden dolayı her ne kadar Ruslarla savaşmak istemese de bu kaçınılmaz bir hal almış ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş başlamıştır. Rusya'nın özellikle Doğu Cephesi'nde (Kafkas Cephesi) etkin yürüttüğü savaş sonucunda bu cephenin kalesi konumunda olan Kars düşmüştür. Kars'ın düşmesi Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'nde güç kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra Batı Cephesi'nde de mağlubiyete uğraması Osmanlı'nın barış talebiyle sonuçlanmış, barış için görüşmelere başlanmıştır. Nitekim 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ve 13 Temmuz 1878 tarihinde de Berlin Antlaşması imzalanmıştır.⁵

Rusya Osmanlı İlişkileri Bağlamında Ermeniler

XVIII. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve bugüne dek Rusya'nın hem Kafkasya'da hem de Ortadoğu'da yürüttüğü siyasetin baş aktörü Ermeniler olmuştur. Rusya onları her dönem kendi siyasetleri çerçevesinde kullanmıştır. Ermeniler de aslında bu siyasetin farkında olmuş, ancak kendi hayallerine ulaşmak adına seslerini çıkarmamıştır. Bu hayalleri içerisinde bir devlet kurmak vardı ve bu da ancak Rusya'nın desteğiyle kurulabilirdi. Nitekim Rusya Ermeniler ile ilgili bir maddeyi Ayastefanos Antlaşması'nda anlaşma maddelerine koydurmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'nin siyasi gündemine ciddi bir sorun olarak girmiştir.⁶

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi gereğince Osmanlı Devleti, Ermeni tebaanın olduğu bölge (Vilayet-i Sitte) de ıslahat yapmayı kabul etmiş ve böylece "Ermeni Meselesi" uluslararası boyut kazanmıştır. Rusya, bu minvalde Osmanlı Devleti üzerinde baskı uygulayacak bir alan bulmuştur. Özellikle 1850 tarihinden itibaren Rusya, Kafkaslar'da bulunan Ermenilere karşı koruyucu ve destekleyici siyaset yürütmüş ve bu süreç Ermeniler'in Rusya'ya gösterdikleri ilgi ile birlikte I. Petro'nun Rusya'nın başına geçmesi ile başlamıştır. Bu dönem içinde İran yönetiminde de etkili olan Ermeniler, Rus askeri gücünden faydalanarak bağımsız olmak istemişlerdir. I. Petro, doğu ticaretine önem verdiğinden dolayı Ermenilere yaklaşmış ve onları desteklemiştir.⁷ Ermenilere dini ve siyasi imtiyazlar sağlaması üzerine birçok zanaat sahibi Ermeni, Rusya'ya yerleşmiştir. Öte yandan Rusya-İran savaşı ile başlayan Ermeni- Rus dostluğu, Rusya'nın Ermenileri askeri ve siyasi güç unsuru olarak kullanmasına yol açmıştır. Akabinde Rus ordusu içinde yer alan Ermeniler'in desteğiyle topraklarını genişleten Rusya, genişleyen sınırları içerisinde Ermeniler'e toprak vermiş, nişan ve beratlarla onları taçlandırmış ve kendi safhasına çekerek Rus tebaası haline getirmiştir. I. Petro zamanında başlayan bu ilişkiler II. Katerina ile devam etmiş, Rusya'nın aktif siyasi rol üstlenmesine katkı sağlamış ve bu sıcak ilişkiler günümüze kadar devam edegelmiştir.

5 Öztürk, Mustafa, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018, c.6, sayı 15, s. 676-688.

6 Attar Aygün, "Rus-Türk İlişkileri Perspektifinden Rusya'nın Doğu Anadolu Politikaları", *Erdem*, 45. 46-47, 2006, s. 1-18.

7 Sarıнай, Yusuf, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış Dergisi*, c.1, sayı. 2, s, 70.

Osmanlı Devleti ise hoşgörölü ve adaletli yönetimini sancağı altında bulunan bütün milletlere uygulamıştır. Osmanlı tebaası içinde yer alan gayrimüslimler, bu adil ve şefkatli yönetimden nasibini almıştır. Söz konusu gayrimüslim tebaa içinde yer alan Ermeniler de “Millet-i Sadıka” ismiyle Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. İstanbul, Bursa bilhassa Vilayet-i Sitte (Altı İl) olarak bilinen Anadolu topraklarında yoğun olarak yaşayan Ermeniler, Osmanlı sınırları içerisinde kendi mahallelerini kurup ticaret ve zanaat ile uğraşmışlardır. Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönem içerisinde yıkıcı ve zararlı davranışlarda pek bulunmayan Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ile birlikte ayrılıkçı ve çatışmacı taraflarını ortaya çıkarmışlardır. Özellikle milliyetçilik akımının da etkisiyle Rusya’yı ve İngiltere’yi arkasına alan Ermeniler Doğu Anadolu topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlamışlardır. Doğu Anadolu’nun Karadeniz, Akdeniz, Basra Körfezi, İran, Kafkaslar eksenindeki stratejik konumunun bu ideal üzerinde etkisi olmuştur. Bu sebeple Ermeniler, Osmanlı Devleti’ne karşı cephe almış ve çok sayıda bölücü, yıkıcı ve ayrılıkçı girişimlerde başrol oynamıştır.

1904-1905 Rus-Japon Savaşı

Değişen dünya düzeninde XX. yüzyılın ilk büyük savaşı sayılan “Rus-Japon Savaşı” sömürgecilik yarışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Japonya, 1894 yılında Çin ile yaptığı savaşta Mançurya’da deniz üssü olan Port Arthur’⁸u ele geçirmiştir.⁹ Rusya, sıcak denizlere inmek ve İngiltere’nin Hindistan’a giden sömürge yollarına hâkim olmak istiyordu. Ayrıca batı yönünde genişleme siyaseti güden, ancak genişleyemeyen Rusya gözünü Asya kıtasına çevirmişti. Rusya’nın Mançurya bölgesindeki üstünlük kurma isteği, İngiltere’nin Hindistan ve Çin üzerindeki çıkarlarıyla çatışmıştır. İngiltere ve Çin, Rusya’nın işgale son vermesini istemiş ve Rusya bu işgale son vermeyince 1904 yılında Rusya’ya savaş ilan etmiştir. Rus-Japon savaşında Osmanlı Devleti, tarafsızlık ilkesini beyan etmiş, fakat cepheden Japonya’nın üstün geldiği haberleri gelmesi onu ziyadesiyle memnun etmiştir. Ayrıca Rusya’yı karşısına almak istemeyen Osmanlı hem İngiltere’nin hem de Rusya’ya destek veren Balkan ve Ermeni ulusların tepkisini çekmemek için bu duruma sessiz kalmıştır. Nitekim 1905 yılında Rus-Japon savaşında Rusya yenilgi almış ve bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰

Savaşın yenilgi ile sonuçlanması Rusya’da Çar’ın istibdat uygulamasının sonucu olarak algılanmış ve Çar yönetimi savaş sonucunda saygınlığını kaybetmiştir. Ayrıca askeri gücünün de düşünülüğünden daha zayıf olduğu anlaşılmıştır. Savaşın kaybedilmesi halk nezdinde hükümetin suçlu olduğu kanaatini uyandırmış ve halk yönetime karşı ayaklanmıştır. Nitekim bu ayaklanmalar sonucunda Rusya’da 1905 devrimi olmuştur. Bu devrim aynı zamanda 1917 Bolşevik Devrimi’nin de temelini oluşturmuştur.¹¹

8 Port Arthur limanı, buz tutmayan sıcak deniz olarak tanımlanan stratejik öneme sahip limandır.

9 Özcan, Merve. Suna Özel & Goziev, Ravshan,” XX. Yüzyılda Doğu Asya’da Rus-Japon İmparatorlukları’nın Güç Mücadelesi:1905 Rus-Japon Savaşı ”Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi, 2019, sayı,.2, s, 46-65.

10 Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1987 s,382.

11 Türker, Ahmet,”1904-1905 Rus Japon Savaşı Ve Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi Eseri(I. Cilt) Transkripsiyonu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Kütahya,2017. s. 61.

Vilâyat-ı Sitte ve Ermeniler

Vilâyat-ı Sitte deyimi XX. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile daha fazla gündeme gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma'muretü'l Aziz, Van, Bitlis vilayetlerinden oluşan Ermenilerin çoğunlukta olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermeni tebaasına yönelik ıslahat yapılması yer almaktadır. Bu tarihten sonra bahsedilen vilayetlere "Vilâyat-ı Sitte" denilmiştir.¹²

Ancak birlikte yaşamanın çatırdamaya başladığının anlaşılması üzerine Osmanlı-Ermeni ikili ilişkilerine büyük bir darbe vurmuştur. Bunun temel problemi ise Ermenistan'ın "Batı Ermenistan" olarak adlandırdıkları ve Osmanlı devleti'nin doğusunda bulunan Vilayet-i Sitte'yi ele geçirme planları idi.¹³ Söz konusu planlarını hayata geçirmek adına Ruslarla ittifak yapan Ermeniler, Cihan Harbi öncesinde ve sonrasında kurdukları cemiyetler ile Osmanlı karşıtı, Doğu Anadolu temelli siyaset gütmüşlerdir. Asıl amaçlarının Ermeni tebaanın çıkarlarını gözetmekten ziyade kendi çıkarlarını korumak olan Ermeni cemiyetleri, I. Dünya Savaşı öncesinde Vilayet-i Sitte de Türk Müslüman halka karşı kanlı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Aynı eylemlere I. Dünya Savaşı esnasında da devam etmişlerdir. Nitekim Ermenilerin alenen Rus tarafında yer almaları sonucu "1915 Olayları" olarak adlandırılan "Sevk ve İskân" uygulamasının yürürlüğe konmasında etkin olmuştur.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Katılması

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımları ve sömürgecilik yarışları XX. yüzyılı etkileyen iki önemli etken olmuştur. Söz konusu her iki akım Asya ve Avrupa devletlerini siyasi, ekonomik ve sosyal yönden etkilemiştir.¹⁵ Bu etkinin çok uluslu Osmanlı Devleti'ni de etkilememesi düşünülemezdi. Nitekim 1911 yılında İtalya'nın Libya'yı (Trablusgarp) işgal etmesi sonucu Rusya'nın da desteği ile Bulgar ve Rumeli'de bulunan azınlıklar Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını kaldırmaya başlamışlardır.¹⁶

Rusya'nın asıl amacı, Hindistan, Basra Körfezi ve Akdeniz'i ele geçirmek ve dünya ticaretinde kilit konumunu daha güçlü kılmaktı. Bu amaç doğrultusunda Kafkasya Bölgesi ele geçirilecek ve Osmanlı Devleti üzerinde böl-parçala-yut politikası izlenmiştir. Bunun için de çok uluslu Osmanlı Devleti içerisinde kendine yakın gördüğü Ermenileri kışkırtarak isyan çıkarmakla mümkün görünüyordu. Destek vermede temel sebep irdelendiğinde

-
- 12 Zamacı, Ayşe, "Vilâyat-ı Sitte'de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009,c.11,sayı.1, s. 70.
- 13 Özdemir, Burcu, "19. Yüzyıl Türk-Rus savaşlarında Ermeni Faktörü", Avrasya İncelemeleri Dergisi, sayı 9, yıl 2020, s.1-12.
- 14 Yüksel, Mevlüt, "Erzurum, Bitlis ve Mauretül Aziz vilayetlerindeki Ermeni isyanları (1890- 1905), Ermeni Araştırmaları Dergisi, sayı 43, s.1-27.
- 15 Özalper, Mehmet, "Milli Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933)", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 87-109, s. 90.
- 16 Görüryılmaz, Mustafa, Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2015, s. 33.

görülebilecektir ki; Rusya'nın asıl amacı, sıcak denizlere inme politikası(Grek Projesi)'dir.

Rusya'nın yanı sıra Almanya'da, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başlamıştı. Ayrıca doğu ticaret yollarına hâkim olmak amacını gerçekleştirmek hedefinde olan Almanya, İngiltere ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti yanında yer almış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte asker sevkiyatı Osmanlı Devleti demiryolları vasıtası ile taşınması planları yapılmıştır.

İngiltere'ye gelince; Osmanlı toprak bütünlüğüne göz diken İngiltere, Rusya ile gizli anlaşma yaparak Almanya'yı saf dışı bırakmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmesine rağmen devlet içerisinde bazı kesimler savaşa girmenin doğru olacağı yönünde lobi faaliyetleri yürütmüştür. Ama savaşta tarafsız kalabilmek için ekonomik ve siyasi açıdan güçlü, askeri açıdan ise her daim savaşa hazır bulunması gerekiyordu. Osmanlı Devleti ise savaşa girecek gücü olmamasına rağmen savaştan kaçması da mümkün değildi. Nitekim süreç sonunda Osmanlı Devleti müttefik arayışına girmiş ve İtilaf Devletleri'nin kesin bir şekilde Osmanlı Devleti'ni yanına almaması sonucu Almanya (müttefik gurup) yanında Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. Osmanlı'da Alman hayranlığı ve savaşta Almanya'nın kazanacağı fikri öne çıkmıştır. Savaşa giren Osmanlı Devleti'nin harekât planı, müttefiklerinin Avrupa cephelerindeki yükünü azaltmıştır.¹⁷ Osmanlı Devleti; Kanal Cephesi, Doğu Cephesi, Kafkas Cephesi, Balkan Cephesi, Arabistan Cephesi ve Çanakkale Cephesi'nde mücadele etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Ermeniler

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin müttefikler nezdinde savaşa katılması ile ülke genelinde seferberlik ilan edilmiş ve akabinde bağımsızlık hayali kuran Ermeniler de Fransa, Rusya ve İngiltere'den medet ummaya başlamışlardır.¹⁸ Osmanlı'nın savaşa katılmasını bir fırsat olarak değerlendiren Ermeniler, cephede ve gerisinde söz konusu (İngiltere, Fransa ve Rusya) ülkelerin birliklerine destek sağlamak amacıyla bu devletlerdeki misyonerler vasıtasıyla komiteler ile haberleşme sağlamaya başlamış, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde silahlanma faaliyetlerine girişmişti. Rus desteğini de alarak bu bölgede var olan Ermeni çeteleri Osmanlı Devleti savaşa henüz girmemişken dahi taşkınlıklarda bulunmuştur.

29 Ekim 1914 günü Doğu Anadolu sınırında hareketlilik başlamış ve Rus Ordusu 1 Kasım 1914 tarihinde safhalar halinde harekete geçerek İskenderun'dan Akdeniz'e, Trabzon üzerinden İstanbul'a, Doğu Anadolu'da da Dicle Fırat havzasından Basra Körfezi'ne ulaşmak amacıyla¹⁹ Türk sınırından geçerek taarruza geçmişlerdir. Ruslar'ın taarruzuna karşı Doğu Anadolu'da bulunan 3. Ordu, Erzurum'un doğusunda bulunan askeri birliklerini teyakkuza geçirmiş ve donatma faaliyetlerine girişmiştir. Akabinde Rus Ordusu

17 Kuran, Ercüment, Birinci Dünya Savaşı, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 6. 1992, İstanbul, s.196-200.

18 Günay, Necla, "Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileri ile İlişkileri ve 1914\1915 Zeytin İsyanları", Bilig Dergisi, 2009, sayı 51, s. 85-104.

19 Durgun Bülent, Birinci Dünya Savaşında Bitlis ve Muş'un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, yıl, 16,sayı 30, Ocak 2018, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yayını, s. 77-112.

5 Kasım 1914²⁰te Erzurum istikametinde saldırıya geçmiş, ancak 3. Ordunun mukavemeti ile karşılaşan Ruslar durdurulmuştur. 17 Kasım tarihine kadar Ruslar yapmış oldukları taarruzlarda kayda değer başarı gösterememişlerdir.²¹

3'üncü Ordu Kurmay Heyeti'nin asıl amacı bölgedeki çetin kış şartlarından dolayı Ruslara karşı yapılacak olan taarruzu yaz aylarına bırakmaktı. Ancak Enver Paşa bu görüşe itibar etmemiş ve Ruslara karşı bir kuşatma harekâtına karar vermiştir. 12 Aralık 1914'te Erzurum'a hareket etmiştir. 18 Aralık'ta 3. Ordu komutanı Hasan İzzet Paşa ile görüşmüş ve ondan bazı bilgiler almıştır. Hasan İzzet Paşa mevsim ve koşulların harekât için elverişli olmadığını bildirmesi üzerine Enver Paşa onu görevden almış ve ordunun başına kendisi geçmiş ve 19 Aralık tarihinde Osmanlı ordusu harekâtı başlatmıştır.²²

Ruslara karşı taarruz 22 Aralık ile 15 Ocak tarihleri arasında Sarıkamış'ta devam etmiştir. Sarıkamış'ta Osmanlı ordusunun uyguladığı plan sonucunda 11. Kolordu ve 2'nci Nizamiye Süvari Tümeniyle Rus Birlikleri tespit edilmesi, 9'uncu Kolordunun Çatak-Pitkir yönünden kuşatılması, 10'uncu Kolordunun da Oltu üzerinden Bardız-Sarıkamış istikametinde Rus mevzilerinin gerilerine düşürülerek Sarıkamış'ın ele geçirilmesi öngörülmekteydi.²³ Ancak tamamen karla kaplı dağlık arazide teçhizatın da olmadığı bir bölgede askerlerin hareket etmesi zor olmaktadır. Özellikle 10'uncu Kolordu birlikleri Allahuekber Dağlarında²⁴ çetin arazi ve hava şartları ile hastalıklar nedeniyle 19.000 asker şehit olmuştur.²⁵ Bu başarısızlık sonucunda Enver Paşa 10 Ocak 1915'te 3'üncü Ordu Komutanlığını Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşaya devrederek İstanbul'a dönmüştür.²⁶

Doğu Cephesinde Ermeni Çete Faaliyetleri

Rusların daha önce Balkanlarda başlatmış oldukları çete kurma faaliyetlerini bu kez Doğu Anadolu'ya kaydırdı. Balkanlarda Bulgar, Sırp ve Yunan halklarından kurulan çetelerin yanında doğuda Ermenilerden müteşekkil çeteler de Rus ordusuna destek sağlamak amacıyla kurulmuştu. Nitekim Osmanlı ordularında görev yapan ayrılıkçı askerler firar ederek çetelere katılmaya başlamışlardır. Bunun akabinde İstanbul'da bulunan Taşnaksütyun Partisi de merkezini Erzurum'a taşıdı. Osmanlı Meclis-i Mebusanın'da da bulunan üç Ermeni milletvekili İstanbul'dan ayrılarak Erzurum'da bulunan Ermeni çetelerine katıldılar. Bunlar Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan (takma adı Garo), Kozan mebusu Hamparsum Boşyacıyan (takma adı Murat) ve Van mebusu Vahan

20 Savaş ilânından sonra Sarıkamış-Erzurum istikametinde ilerleyen Ruslar'ı 3. Osmanlı Ordusu'nun büyük kısmı karşıladı. 6-9 Kasım 1914'te vuku bulan Köprüköy Muharebesi'nde Rus kuvvetleri yenilerek sınır yakınlıklarına kadar çekildiler. Osmanlı Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa cepheye gelip ordu kumandanlığını üstlendi. Hazırlıklar tamamlanmadan başlatılan Sarıkamış taarruzu 22 Aralık 1914'ten 1915 Ocak başlarına kadar sürdü. Bu taarruzda Türk kuvvetleri 112.000 mevcudun 60.000'ini kaybetti. Askerin çoğu soğuktan donmuştu. Daha Geniş Bilgi İçin Bkz; Kuran Ercüment, "Birinci Dünya Savaşı, TDV, cilt 6, İstanbul 1992, s. 196-200.

21 Görür, Yılmaz, a.g.e. s.56-57.

22 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

23 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

24 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

25 Görür, Yılmaz, a.g.e, s. 59-60

26 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

Papazyan'dır. Söz konusu bu mebusların asıl amacı, Rus ordusuna yardımcı olmak Türk ve Müslümanlara da saldırmaktı.²⁷ Bu hıyanet üzerine Osmanlı Devleti tedbir almaya mecbur kalmış ve ilk tedbir olarak, Ermeni asıllı askerleri cephede geri hizmete almıştır.²⁸

Bunun yanı sıra Ermeni Komitecileri de Erzurum'da bir araya gelmiş ve VIII. Taşnak Kongresini gerçekleştirmişlerdir. Komite üyeleri savaşın başlamasıyla Ruslara katılmayı kararlaştırmışlardır. Bunun akabinde hem sivil Ermeniler hem de Osmanlı ordusunda asker olsun adına karara uyarak Tiflis'te kurulmuş olan "Ermeni Gönüllü Birlikleri"ne katılmak için firar etmişlerdir. Bu firar sonucu Rus ordusunda gönüllü Ermeni Birlikleri'nin sayısı 60.000'i bulmuştur. 1914 yılının Kasım-Aralık aylarında Osmanlı topraklarından Kafkasya'ya 33,078 Ermeni, İran'dan ise (Tebriz, Hoy, Urmiye ve Dilman), Kars ve Erivan'a 40,304 Ermeni göç etmiştir. Erçmiadzin Katokigosu V. Kevork ile Rus Çarı II. Nikolay 20 Aralık 1914'te yaptığı bir görüşme sonucunda Rusya'ya Ermeni göçleri daha da artırmıştı. Ayrıca yapılan görüşmede Çar, Katogikos'a Ermeni yönetimi altında hangi toprakları istediklerini de sormuştur.

Katogikosluk Doğu Anadolu'nun Rusya'ya katılması için Rus Hükümetine başvurulması kararı almıştı. Bundan sonra da Rusya; Eçmiadzin²⁹ Katogigosu ve Ermeni komitelerini kendi siyasî amaçları doğrultusunda yönlendirmeye ve onlardan yararlanmaya başlamıştır.³⁰

24 Nisan 1915'te Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in imzası ile bir tezkere yayınlanmış ve çeteci Ermeni militanları hakkında, operasyon başlatılmıştır. Alınan operasyon kararına göre, çetecilerin elebaşları tutuklanarak askeri mahkemelere sevk edildiler.³¹

Rusya, Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılacak olan Balkan milletlerini Osmanlıya karşı kışkırtma aracı olarak görmüştür. Fakat Balkan halklarının kendisine sadık olmadığını gözlemleyen Rusya, sıcak denizlere inebilmek için tek çıkış yolunun Boğazları, Kafkasları ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmekten geçtiğinin farkındaydı. Nitekim Doğu Anadolu'ya hâkim olmanın yolu da Ermeniler'i kullanmaktan geçtiğinin bilincindeydi. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak 93 Harbi ile Ermeniler üzerindeki etkisini

27 Görür, Yılmaz, a.g.e. s. 61.

28 Görür, Yılmaz, Mustafa, a.g.e. s. 61.

29 Hıristiyanlık içinde yer alan Ermeni Kilisesi "Apostolik Ermeni Kilisesi" ismi ile de anılan ayrı ve bağımsız bir Kili-se'dir. Ermeni Kilisesi'nin ön emli ruhani merkezi olarak Eçmiadzin görülür. Eçmiadzin, Ermenistan Devletinin başkenti Erivan'a 25 km uzaklıkta Aras'ın kollarından Zengi Çay'ının sol kenarında eski bir yerleşim alanıdır. Katogikos, Ermeni Kilisesi'nde en yüksek makamdaki ruhani liderlere verilen unvandır. Bu ruhani liderin makamının bulunduğu yer ise Katogikosluk merkezidir. Dolayısıyla Eçmiadzin, Ermeni Kilisesi'nin ruhani idarecisinin makamının bulunduğu şehirdir. Eçmiadzin Katogikosluğu, Ermeni Kilisesi'nin ruhani idare-sini sürdüren hiyerarşik merkezlerden birisidir. Ermeni Kilisesi geleneğinde Eçmiadzin Katogikosluğu'nun oluşumu Aziz Grigor Lusavoriç'e (302) dayandırılırken ilk Katogigosun da kendisi de kabul edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkn; Seyfeli Canan, Ermeni Kilise Merkezi Eçmiadzin (Ermeni Tarihi/Ermeni Kilise Tarihi), Çizgi Kitabevi 2015, s. 1,27.

30 Günay Nejla, Çaykırın Güzin, Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi, Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915, Akademik Bakış Cilt 14 Sayı 27 Kış 2020, s.133-150.

31 Görür, Yılmaz, Mustafa, a.g.e. s. 61.

arttıran Rusya, Ayastefanos Antlaşması'nı da kullanarak oluşturduğu Ermeni çeteler aracılığı ile Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da katliamlar yapmaya başlamışlardır.³²

Nitekim Muş'ta³³ bulunan Ermenilerin Müslümanlara karşı kışkırtılmasında, silahlanmalarında ve katliamlar yapmalarında Ermeni din adamlarının çok önemli rol olmuştur. Söz konusu Ermeni din adamları, Osmanlı Devleti'nin sağladığı din ve vicdan özgürlüğünü kötüye kullanarak onların milli duygularını ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda bu din adamları tüm Ermenileri ortak bir payda da buluşturmak için onlara devlet olma fikrini aşılama ile kalmamış, kilise aracılığı ile Ermeni çetelerine silah temin etmeyi dahi üstlenmişlerdir.³⁴

Rusların Muş'u İşgali ve Ermeniler

1915 yılında Ruslar, Kafkas Cephesi'nde önemli ve kilit konumda bulunan Sarıkamış'ı işgal ettiler. Rusların bundan sonraki hedefi Eleşkirt, Pasinler üzerinden Malazgirt'e doğru ilerlemektir. Rus askeri birlikleri bu yolda engelsiz ve kolay bir şekilde hareket ederek Temmuz 1915'te Malazgirt ve Van'ı ele geçirdiler.³⁵ Söz konusu bölgelerin kısa zamanda ele geçirilmesinin sebepleri arasında Osmanlı askeri birliklerinde görülen Karahumma³⁶

32 Karadeniz, a. g. e, s. 190.

33 Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Muş, Yukarı murat bölümünde 1650 km² yüz ölçümü ile bölgenin ikinci büyük ovasıdır. Muş ovası, Güneydoğu Toroslar ile temas halinde ve eğimli yüzey şekline sahiptir. Torosların uzantısı konumunda olan Haçreş (karaçavuş) dağlarının zirvelerinden birisi olan Kurtik Dağı'nın kuzey yamacında yer alan Çar Ve Garnik derelerinin aktığı vadiler arasında kurulmuştur. Şehrin ismi, İslam öncesi kaynaklarda Taraunitis ya da Daron ismiyle bahsedilmekte iken Orta çağ dönemi kaynaklarında ise Taran olarak geçmektedir. Şehrin bugünkü isminin nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kimi kaynaklarda Süryanice bir isim olduğundan bahsedilirken kimi kaynaklarda ise kurucusunun isminden aldığı zikredilmektedir. Dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı korunaklı olarak inşa edilen Muş'un, ne zaman ve kimler tarafından kurulmuş olduğu bilinmemektedir. Şehir, Kale merkez alınarak oluşturulmuştur. Bu oluşumun temel sebebi, güvenlik kaygısı yaşanmasından kaynaklanıyor olabilir. Muş ve çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar doğrultusunda şehrin tarihi Urartular dönemine dayandırılmaktadır. Urartular haricinde ilk çağ uygarlıklarından olan Asurlular, Medler, Persler ve Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girdiklerine dair genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Hz. Ömer döneminde Müslümanlar bölgede hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Emeviler ve Abbasiler döneminde Muş'un, Müslümanların hâkimiyeti altında olduğunu Ermeni kaynaklardan öğrenmekteyiz. İslam kaynaklarında Muş hakkında yeterli bilginin olmamasının sebebi muhtemelen değişen göç ve ticaret yolları dışında kalmasıdır. Muş Büyük Selçuklu Devleti 1048 yılında İbrahim Yinal komutanlığında fethedilmiştir. Türk tarihinin dönüm noktası olan 1071 Malazgirt Savaşı, aynı zamanda Muş tarihi açısından da önemlidir. Bu döneme kadar zaman zaman Türk Müslüman akınlarına uğrayan Muş, demografik, siyasi, ekonomik ve mimari açıdan değişim yaşamıştır. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nın akabinde Bitlis sancağına bağlı nahiye şeklinde teşkilatlanan Muş, Osmanlı devleti sınırları içinde var olmuştur. Muş'un, Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alması ile birlikte hoşgörü ve sükûnet içinde yaşayan Ermeniler'in isyan eden asiler olmaları kendiliğinden oluşmamıştır. XIX. yüzyıl içinde Rusya'nın, maşa olarak Ermenileri kullanması ile başlamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile istediklerini elde eden Rusya, Osmanlı devleti bünyesinde ki Ermenileri harekete geçirmişlerdir. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı devletinde yaşanan yönetim (İttihat ve Terakki Cemiyeti) boşluğundan faydalanan Ermeniler, rahat hareket etmişlerdir. Aynı zamanda Batılı Devletler 'den de destek alması neticesinde silahlanmaya ve halkı katletmeye başlamışlardır.

34 Karadeniz, a.g.e. s.190-191.

35 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

36 Tifo Hastalığı

hastalığının artmış olması ve bu hastalıktan dolayı askerin takatsiz düşmesi gösterilebilir.³⁷ Nitekim Ruslar Ermeni çetelerinin de yardımı ve ordunun zayıf düşmesini de fırsata çevirerek Erzincan, Van, Bitlis ve Muş'u kısa bir süre zarfında ele geçirdiler.³⁸ Bunun akabinde Ermeni çetelerinin de büyük yardımıyla müslüman halka karşı katliamlar gerçekleştirilmeye başlandı. Zira 1915-1916 Muş'ta gerçekleştirilen katliamlardan kurtulanların ifadelerine bakıldığında insanlık dışı işkence ve zulme tabi tutulduklarının görmek mümkündür. Sadece insanları katletmekle yetinmemişler aynı zamanda köyler yakılmış, kadın-kız çocuklara tecavüz edilmiş, erkeklerin kol ve bacak gibi uzuvları kesilmiş, hamile kadınların karınları deşilip ceninler mızraklara takılıp sergilenmiştir.³⁹ Ermenilerin işkencelerinden kaçmayı başaran bir kısım sivil halk, kışın çetin şartlarına rağmen Elazığ ve Diyarbakır'a göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁴⁰

Bu yönüyle bakıldığı zaman Birinci Dünya Savaşı, XIX. Yüzyıla damga vuran en önemli siyasi bir olaydır. Osmanlı Devleti Çanakkale Cephesinden, Kafkasya Cephesi'ne kadar birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Nitekim savaşın en önemli cephelerden birisi olan Kafkas Cephesi'nde Ruslarla mücadele edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın savaş stratejisi karşısında yeterli askeri donanımına sahip olmaması, askerlerin beslenme yönünde yetersiz kalışı Rus ordusu karşısında başarısız olmasına yol açmıştır. Buna ilaveten Ermeni çetelerinin de Rusya yanında yer alması savaşın seyrini Ruslar lehine çevirmiştir. Rusya'nın ilerlemesinde bir başka başat faktör de Ermenilerin bölgenin coğrafi özelliklerini bilip Rus askerlerine kılavuzluk etmeleridir.⁴¹

Kafkas Cephesi'nde meydana gelen savaşların iki önemli güzergâh üzerinden devam ettiğini söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi, Kars-Sarıkamış-Erzurum, ikinci ise, Murat Vadisi'dir. İlk cephe üzerindeki savaş, 1915 yılının ocak ayında Sarıkamış'ın düşmesi üzerine son bulmuştur. Sarıkamış'ın düşmesi, Türk ordusunun Erzurum yönünde geri çekilmesine neden olmuştur. Rusya, 3. Ordu'nun güçlenmesine izin vermeden Türk savunma hattını geçmiştir. Nitekim Rus ordusu Köprüköy-Erzurum istikametinde taarruza geçmiştir.⁴² Fakat yapılan tüm mücadelelere rağmen 15 Temmuz 1915 tarihinde Erzurum, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Erzurum'un düşmesi Osmanlı Devleti başkumandanlığını teyakkuza geçirmiş ve 3.Ordu'nun yetersiz kalması üzerine 2. Ordu ve ona bağlı 16. Kolordu bölgeye gönderilme kararı alınmıştır.⁴³ 16. Kolordu'nun başında komutan olarak Mustafa Kemal bulunmaktaydı. Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'ndeki başarısı ve cephedeki

37 Eski, Fatih, Mehmet, " Rus Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı 40, 2021, s. 91-114.

38 Görüryılmaz, Mustafa, **a.g.e.**, s. 67-70

39 Karadeniz, **a.g.e.**, s.192-196.

40 San, M. Salih, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.s. 156.

41 Karaca, Erdem, I.Dünya Savaşı: Bitlis-Muş Hattı Çalışmalarının Viyana Basınına (DEUTSCHES VOLKSBLATT NEUIGKEITS WEL BLAT)Yansımaları, Editörler: İnbaşı Mehmet, Demirtaş Mehmet, Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis Cilt I, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: 7, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2019, s.607.

42 Karaca, **a.g.e.**, s.607.

43 Neciyev, Elçin, Mustafa Kemal'in Bilinmeyen "Kozma Dağı Savaşları" Muharebesi, II. Uluslararası Muş Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, Aralık 2020, s. 24-32.

zaferi elbette bu göreve getirilmesinde etkili olmuştur.

Doğu Cephesi'nde önemli bir konum olan Erzurum'un düşmesi ile 11 Şubat 1916 yılında Dolangez Tabyası ve Karagöbek Tabyasını ele geçiren Ruslar, 13 Şubat'a kadar Güngörmez-Tafta hattına kadar ilerlemiştir. 15 Şubat tarihinde Ruslar 34. Tümen cephesini tamamen ele geçirmiştir.⁴⁴ İşgallerle yetinmeyen Rusya, ordu komutanına Murat Havzası'nda yer alan Türk birliklerini etkisiz kılarak, Muş ve Bitlis'i işgal etme görevi verdi. İki kola ayrılarak harekete geçen Rus ordusu, Murat Nehri'ni merkeze alarak kuzey ve güney yönünden ilerlemeye başlamıştır. Böylelikle, birinci kol Murat Nehri'nin kuzeyinden Hınıs-Muş yönünde ilerlerken ikinci kol, Murat Nehri'nin güneyinden Malazgirt-Kop-Bitlis-Tatvan yönünden ilerlemişlerdi. Rusların ilerleyişine karşılık Türk birliklerinden Hınıs'ın doğusunda 36. Piyade, 2. Nizamiye ve 3. İhtiyat tümenleri yer alırken, Kop-Ahlat hattının doğusunda Osman Bey müfrezesi ve Reşadiye de Ali Bey müfrezesi yer almıştır. Fakat askeri gücü sayesinde Ruslar, 17 Şubat 1916 da Muş'u işgal etmişlerdir.⁴⁵

Rus ve Ermeni birlikleri Muş'u ele geçirdikten sonra yönlerini Bitlis'e çevirmişler ve bu yönde ilerleyerek 20 Şubat'ta Bitlis'e saldırmışlardır. Üç ayrı koldan Bitlis'e saldıran Rus General Abasiyef komutasında ki birlik, geriye püskürtülmüştür. Fakat Bitlis halkının korkuya kapılıp evlerini terk edip kaçmaları Rusları cesaretlendirmiş ve nihayetinde 3 Mart'ta Bitlis tamamen Rus kontrolüne geçmiştir.⁴⁶

Muş'un Rus İşgalinden Kurtarılması

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Muş ve Bitlis'in Rus kontrolüne girmesi, Doğu Cephesi'nin önemini bir kat daha artırmıştı. Nitekim Rusya'nın bölgeyi işgal etmesinden cesaret alan Ermeni çeteleri, daha önce yaptıkları zulmün dozunu artırmışlar ve halkı katletmişlerdir. Yolculuk esnasında binlerce çocuk ve yaşlı vefat etmiştir. Sadece yeteri kadar erzakı bulunan ve hızlı hareket edebilenler kurtulmuştur. Öte yandan Ermeni çeteleri, maddi durumu iyi olan müslüman halkın malına el koyup gasp etmişlerdir. Bunun üzerine, Rus işgalinin daha da güneyde kalan Diyarbakır'a kadar ilerleme ihtimaline karşın Başkumandanlık, 2. Ordu'yu Doğu Cephesi'ne kaydırmış ve Erzurum'u geri almak için sol kanattan hücum ederek almayı planlamıştır. Bu planı uygulamak üzere Ordu Komutanı olarak Ahmet İzzet Paşa görevlendirilmiş ve 16. Kolordu da bu orduya bağlanmıştır.

19 Ağustos 1915'te 16. Kolordu'ya komutan olarak Mustafa Kemal atanmış ve kendisine Kafkas Cephesine hareket emri verilmiştir.⁴⁷ 5 Mart 1916 tarihinde Kurmay heyetiyle birlikte aldığı emir üzerine Mustafa Kemal özel bir trenle yola çıkmıştır. 27 Mart 1916 tarihinde Diyarbakır'a varan Mustafa Kemal Paşa, karargâhını Silvan'a taşımıştır.⁴⁸

44 Yüksel, Mevlüt, I. Dünya Savaşında Erzurum'un İlk İşgal Günleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı 37,Erzurum 2008, s. 259-287.

45 Durgun, a.g.mak, s. 77-112.

46 Kardaş, Abdülaziz, " Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or TURKİC Volume 10\5 Spring 2015, s. 230-244.

47 Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı (1917), <https://isteataturk.com/g/icerik/668,erişim;28.08.2020>.

48 Neciyev, a.g.e, s.26.

1 Nisan 1916 tarihinde kendisine Tuğgenerallik unvanı tevdi edilen Mustafa Kemal, Silvan’da bulunan karargâha ulaştığında buradaki birliğin yorgun ve hasta olduğunu görmüştür. Durumun vahametini gözlemleyen Paşa, 3. Ordu Komutanlığı’na, Sason ve Mutki bölgelerindeki milis kuvvetlere şifreli talimatlar göndererek güvenliği sağlamaları için talimatlar vermiştir.⁴⁹

Bu esnada gerekli hazırlıklarını tamamlamış olan Rus Birlikleri, 12 Temmuz 1916 tarihinde Muş’un güneyinde yer alan Kortik-Kozma Dağı mevkiinde bulunan 8. Tümenine saldırdı. İki gün süren saldırı sonucunda Ruslar 13 Temmuz’da Muş Cephesi’ni yarmayı başardılar. 15 Temmuz’da Kozma Dağı’nda çetin bir mücadele yaşanmış, arazinin engebeli olması Türk birliklerinin işine yaramış ve Rus ordusu ağır kayıplar vermiştir. Fakat Ruslar güç toplayarak 8’inci Tümeni Kulp Boğazına çekilmeye mecbur bırakmıştır. Tümen’in Kulp Boğazı’na, Pasor’un 20 kilometre kuzeyinde Amberköy’ün güneyine çekilmesine müteakip, Ruslar Kortik Dağında takviye olarak 261’inci Alayı bırakmış ve kuvvetlerini Oğnut bölgesinde toplamaya başladılar. Burada beş süvari alayı ve taburlardan müteşekkil kuvvetlerini 5 piyade alayı ile takviye ettiler.

Nitekim Ruslar 30 Temmuz’da Oğnut’u zapt ettiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa taktiksel olarak ordu birliklerinin Kulp Boğaz istikametine çekilmesi talimatını vermiştir. 1 Ağustos 1916 günü karşı taarruzla Rus birlikleri bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ancak 20 Rus taburunun ortak taarruzu sonucu Türk Birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, yeterli destek ve güç elde ettikten sonra 2 Ağustos’ta 5’inci Tümen’e Bitlis’in güneyinde yer alan Rus mevzilerine “dokuz taburla” saldırı emri verdi. Aynı gün 8’inci Tümen, Ruslar’ın Kulp Boğazı karşısında bir alay bıraktığını da tespit etti ve onlara karşı da taarruza geçti.⁵¹ Taraflar arasında iki gün süren çarpışma sonucunda Ruslar, Kurtik-Kozma Dağına püskürtüldü. 3 Ağustos’ta Kozma Dağı’nda yapılan taarruz başarılı olamayınca 5. ve 8. Tümen birliklerine de taarruz emri verildi. Bunun üzerine Muş’ta bulunan Ruslar Varto’ya çekilirken, Bitlis’te bulunan Rus birlikleri de Ahlat’a çekilmek zorunda kaldılar.⁵²

Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı kazanılan bu zafer Türk birliklerine manevi güç sağlamıştır. 4 Ağustos’ta Şin bölgesinde Rus birliklerine ağır zayıat verilerek kurtarılmıştır. 5 Ağustos’ta Kozma Dağı’nda sadece 24. Alay bırakılarak Kurtik Dağı’nda bulunan Rus birliklerine karşı taarruza geçildi. Türk birliklerinin bu taarruzları neticesinde 7 Ağustos’ta Muş, Rus işgalinden kurtarıldı ve Rus birlikleri Murat Nehri’nin kuzeyine çekilmek zorunda kaldı.⁵³ Muş ve Bitlis’in kurtarılmasında elbette en büyük pay kısa süre önce 16. Kolordu Komutanlığı’na atanan Mustafa Kemal’e aittir. Muş daha sonra Ruslar tarafından 25 Ağustos 1916 yılında tekrar işgal edilmiş fakat 30 Nisan 1917 yılında karşı taarruzla Rus

49 Atatürk’ün Diyarbakır’daki, **a.g. mak**, s. 1-2.

50 Durgun, **a.g.mak**, s. 90.

51 Durgun, **a.g.mak**, s. 90-91.

52 Neciyev, **a.g.e**, 29-30.

53 Karaca, **a.g.e**, s. 610.

ve Ermeni işgalinden arındırılmıştır.⁵⁴

Daha sonra Ruslar geri çekilmeye başladılar. Geri çekilmenin başlıca sebepleri arasında Rusya’da Bolşeviklerin etkisi olmuştur. Nitekim 200.000’e yakın Rus ordusu Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nı dahi beklemeden Kafkas Cephesi’ni terk etmişti.⁵⁵

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Çarlık yönetimi sıcak denizlere inmeyi ve İtilaf kuvvetleriyle birleşmeyi planlamıştır. Bu plan çerçevesinde ilerleyişe geçen Rus ordusu, Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde farklı milletlere mensup halkları kendi yanına çekmek için planlar yapmaya başlamıştır. Bu halklarda biri Ermenilerdi. Ermeniler Trakya bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinde de yoğun olarak yaşamaktaydılar. Zira I. Dünya Savaşı’nın başlaması, Osmanlı Devleti’nin de savaşa katılması ile Ermeniler Doğu Anadolu bölgesinde saf değiştirmiş, komiteler kurmuş ve Ruslardan taraf olmaya başlamışlardır. Rusların kendilerine “Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurma” sözüne karşın siyaset belirleyen Ermeniler Rusya tarafından desteklendi. Söz konusu destek özellikle Rusya’nın Kafkasya Cephesi’nde Doğu Anadolu sınırını geçmesi ile hız kazanmış ve gün geçtikçe artmıştır. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi bölgede 3. Orduyu desteklemek namına yeni politikalar belirlemeye başladı. Mustafa Kemal Paşa 16. Kolorduya komutan olarak atandı. Mustafa Kemal Paşa’nın bölgeye gelmesi ile durum Türk askeri birliklerinin lehine değişmeye başladı. Fakat Rusya’nın hem cephede hem de cephe gerisinde Ermeniler’in çete faaliyetleri sonucu Muş ve çevre iller Rusya tarafından işgal edildi. Aynı zamanda Rusların bölgeyi işgali onların hareket kabiliyetini de artırmıştır. Hareket kabiliyeti artan Ruslar Ermenilere desteklerini artırdılar. Nitekim Ermeniler halka karşı katliam gerçekleştirmeye başladılar. Gerçekleştirilen katliamlar sadece müslüman halka karşı da değildi. Aynı zamanda bu katliamlar devlet yanlısı Ermenilere karşı da acımasızca uygulanmıştır. Çoluk çocuk demeden halkı katletmişler, küçük genç kızlara ve kadınlara tecavüz etmişlerdir. Hamile kadınların karınlarını deşip bebeklerini mızraklara takıp sergilemişler ve Müslüman köylerini yakmışlardır. İnsanlık dışı bu vahşeti, Batılı devletler özellikle İngiltere tarafından, Ermenilerin halkı katletmesi olarak değil de Müslümanların, Ermenilere “Soykırım” uyguladığı şeklinde kamuoyuna ve dünya basınına sunulmuş ve günümüze kadar bu politika devam ettirilmiştir.

Kaynakça

Ansiklopedi

Aydın, Mahir, Doksan üç Harbi, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 9. İstanbul 1994.

Kuran, Ercüment, Birinci Dünya Savaşı, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 6, İstanbul 1992.

Tuncel, Metin, Muş, Türkiye diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 31, Ankara 2020,

54 Çeliker, H. Fahri, “ Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, III/8, s.379-392.

55 Ölmez Adem, Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya Savaşı’nda Bitlis Cephesi, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2014, s. 1-22.

Ankara.

Kitaplar

Armaoğlu, Falir H, Siyası Tarih Dersleri (1789-1919), Ankara 1961.

Görüryılmaz, Mustafa, Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2015.

Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1987.

Neciyev, Elçin, Mustafa Kemal'in Bilinmeyen "Kozma Dağı Savaşları" Muharebesi, II. Uluslararası Muş Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, Aralık 2020.

Özalper, Mehmet, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, Berikan Yayınları, 2021, Ankara.

San, M. Salih, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

Makaleler

Attar Aygün, "Rus-Türk İlişkileri Perspektifinden Rusya'nın Doğu Anadolu Politikaları", Erdem, 45. 46. 47, 2006.

Çeliker, H. Fahri, " Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, III\8, sayı 8, yıl 1987.

Durgun, Bülent, Birinci Dünya Savaşında Bitlis ve Muş'un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yayını, yıl, 16,sayı 30, Ocak 2018.

Eser, Mithat, " Muş İsminin Menşei Üzerine Bir Değerlendirme", Ekev Akademi Dergisi, sayı.58, yıl, 2014.

Eser, Mithat, " İlk Dönem İslam Tarihinde Muş ve Çevresi", İstem Dergisi, sayı 22, yıl, 2013.

Eser, Mithat, " Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi", Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages Literature and History Of Turkish or Turkic, sayı, 9\1, Ankara 2014.

Eski, Fatih, Mehmet, "Rus Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı yıl 40, 2021.

Günay, Necla, "Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileri ile İlişkileri ve 1914\1915 Zeytun İsyanları", Bilig Dergisi, sayı 51, yıl, 2009.

Günay Nejla, Çaykırın Güzin, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915, Akademik Bakış Cilt 14 Sayı 27 Kış 2020.

Kardaş, Abdülaziz, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or TURKİC Volume 10\5 Spring 2015.

Karadeniz, Yılmaz, "Muş Sancağında Ermeni Mezalimi(1915-1918)", History

Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

Karaca, Erdem, “I. Dünya Savaşı: Bitlis-Muş Hattı Çalışmalarının Viyana Basınına (DEUTSCHES VOLKSBLATT NEUIGKEITS WEL BLAT)Yansımaları”, Editörler: İnbaşı Mehmet, Demirtaş Mehmet, Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis Cilt I, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: 7, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2019.

Özalper, Mehmet, “Milli Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933)”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 87-109.

Özcan, Merve. Suna Özel & Goziev, Ravshan, “XX. Yüzyılda Doğu Asya’da Rus-Japon İmparatorlukları ’nın Güç Mücadelesi:1905 Rus-Japon Savaşı”, Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi, sayı 2, yıl, 2019.

Özdemir, Burcu, “19. Yüzyıl Türk-Rus savaşlarında Ermeni Faktörü”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, sayı 9, yıl 2020.

Öztürk, Mustafa, “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, c.6, sayı 15, yıl, 2018.

Ölmez Adem, Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya Savaşı’nda Bitlis Cephesi, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2014.

San, M. Salih, “Doğu Anadolu ve Muş’un İzahlı Kronolojik Tarihi”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

Sarınay, Yusuf, “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918), Akademik Bakış Dergisi, c.1, sayı. 2, yıl, 2008.

Seyfeli Canan, “Ermeni Kilise Merkezi Eçmiadzin (Ermeni Tarihi/Ermeni Kilise Tarihi)”, Çizgi Kitabevi 2015,

Tuna, Yunus, “Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi)”, Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 1, sayı 2, yıl 2019.

Yüksel, Mevlüt, “I. Dünya Savaşında Erzurum’un İlk İşgal Günleri”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı 37,Erzurum 2008.

Yüksel, Mevlüt, “Erzurum, Bitlis ve Mamûretülaziz Vilâyetlerindeki Ermeni İsyancıları (1890- 1905)”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, sayı 43 yıl 2012.

Zamacı, Ayşe, “Vilâyât-ı Sitte’de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 11, sayı 1, yıl, 2009.

Tezler

Türker, Ahmet, “1904-1905 Rus Japon Savaşı Ve Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi Eseri(I. Cilt) Transkripsiyonu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi),Kütahya,2017.

İnternet Erişim

Atatürk’ün Diyarbakır’daki Kafkas Cephesi Komutanlığı (1917), <https://isteataturk.com/g/icerik/668,erisim;28.08.2021>.